

En framgångsrik plant-skola för national-ekonomer

Institutet för Näringslivsforskningens historiska rötter sträcker sig tillbaka till 1939. Verksamheten gick då under namnet "Industriens Utredningsinstitut" (IUI) och var ett initiativ av den mångsidige industrimannen Sigfrid Edström (1870–1964). I boken *Ett forskningsinstitut växer fram* skildrar ekonomhistorikern Benny Carlson och nationalekonomen Mats Lundahl grundandet och institutets utveckling fram till 1950. Boken är ambitiöst upplagd med 20 kapitel, där den avslutande delen kanske kan betraktas som en sammanfattande summering. Ambitionen med boken är att undersöka IUI:s förhistoria och tillkomst, genom att särskilt lyfta fram drivkrafterna och bakgrunden till institutets bildande och därefter undersöka verksamheten fram till 1950. På så vis är uppgiften tämligen välavgränsad.

Författarna gör olika nedslag i institutets historia med hjälp av tidigare forskning och arkivmaterial. Som underlag har författarna hämtat källmaterial från IFN arkivet hos Centrum för Näringslivshistoria. I boken redovisas inte källmaterialet närmare, mer än att läsaren får ta del av en gedigen notapparat. Jag hade gärna sett någon diskussion kring källkritiska problem eller mer utförlig information om källmaterialets innehåll. Däremot avslöjar noterna att protokoll och brev har använts. Monografin tar upp översiktliga händelser, där centrala aktörer och bakgrundsprocesser lyfts fram i institutets historia. IUI placeras in i en historisk kontext, där kopplingar görs till det rådande politiska och ekonomiska samhällsklimatet. Nackde-

len är att det emellanåt kan bli empiriskt tungt med mycket detaljer och stundtals deskriptivt. En teoretisk inramning kunde eventuellt ha underlättat upplägget, med utgångspunkt i exempelvis organisations- eller nätverksteori. Alternativt hade tydliga frågeställningar kunnat driva texten framåt. Till förtjänsten hör dock att boken är en välskriven historik och huvudsakligen följer en kronologisk struktur. En ytterligare förtjänst är att boken innehåller intressanta passager som rör utredningsarbetet inom IUI. Läsaren får dock ingen inledande vägledning i hur boken är disponerad, vilket hade inneburit smidigare övergångar mellan kapitlen. Som exempel kan nämnas att man direkt kastas in i handlingen med det första kapitlet "fadern" om Sigfrid Edström, där författarna skildrar orsaken till varför han var en drivande kraft bakom institutet. Edström var en utpräglad organisationsmänniska som hade en mycket mångsidig karriär. Författarna till boken är medvetna om problemet med att sammanfatta Edströms roll i näringslivet. I ett kapitel sammanfattas hans industriella karriär som vd för Göteborgs spårvägar och slutligen vd för storföretaget Asea 1903–33. Intressant är att författarna väljer att lyfta fram hans insatser på andra områden, såsom engagerad inom den framväxande idrottsrörelsen i Sverige. Det bidrar nämligen till att förklara varför Sigfrid Edström tog initiativet till bildandet av IUI. Med stöd från tidigare forskning (Henrikson 1990; Nordlund 2005; Yttergren 2012) porträtteras han som en mycket handlingskraftig nätverksbyggare, som hade förankring i olika typer av organisationer både i Sverige och utomlands.

Enligt Edström själv fick han uppdraget till IUI av dåvarande statsminister Per-Albin Hansson som kommenterade industrins svaga representation i riksdagen. Belägg för denna anekdot baseras

BOKANMÄLAN

Benny Carlson och Mats Lundahl, *Ett forskningsinstitut växer fram – IUI från grundandet till 1950*, Ekerlids förlag, 2014, 505 sidor, ISBN 978-91-87391-52-1.

främst på Edströms egna beskrivningar, men faktum är att Hanssons samförståndspolitik förmodligen öppnade upp för intressefrågor av denna karaktär. Edström hade å sin sida intresse för att öka industrins politiska inflytande. Själv var han en tid ordförande i SAF och en av huvudaktörerna vid Saltsjöbadsavtalet 1938.

Enligt det första arbetsprogrammet hade IUI vid sitt grundande till avsikt genom "utredningar på längre sikt göra industrien bättre rustad att möta de problem och uppgifter, som utvecklingen på de ekonomiska, politiska och sociala områdena kan komma att framkalla, dels att biträda vid behandlingen av aktuella industripolitiska uppgifter, dels slutligen att bedriva upplysningsverksamhet för att främja de syften, som motiverat organets inrättande" (kapitel 4).

Programmet tyder på att man fokuserade på förhållandet mellan stat och näringsliv. Dessutom fanns en oro för statliga ingripanden i näringslivet. IUI ville till en början inte ge upplysnings- och opinionsbildningsverksamhet alltför stor betydelse inom ramen för dess verksamhet. Carlsson och Lundahl konstaterar att IUI samtidigt önskade kontakt med ledande pressorgan för att få ut industrins frågor på ett "sakligt" sätt. Författarna pekar på att IUI:s årsredogörelse för 1940 visar på samarbete med Stockholmspressen. Samarbetet fortsatte året därpå och utökades med lokalpress och Radiotjänst. Det rörde sig främst om föredrag och upplysningskampanj i ekonomiska ämnen via pressen.

Författarna menar att IUI:s bildande måste ses mot bakgrund av socialdemokraternas politik. I näringslivet fanns en oro för socialiseringsplaner, dvs förstatligande av sektorer inom näringslivet. SAP hade på 1920-talet tillsatt en socialiseringsutredning. Planhushållning och socialisering ansågs vara tvetydiga begrepp redan under sin samtid. Bor-

gerliga kritiker menade "Kärt barn har många namn" (*Svenska Dagbladet* 18 januari 1935). Under 1930-talet menade finansminister Ernst Wigforss att endast ineffektiva branscher kunde bli föremål för socialisering. Staten skulle ingripa om privatägd verksamhet missköttes. Under 1930-talet riktades därför intresse mot skoindustrin och pappersindustrin. Socialdemokraterna ville skapa ett näringsliv för "full maskin" (Lewin 1967, s 99). Borgerliga blocket målade upp förödande konsekvenser för svenskt näringsliv, där socialiseringen sågs som en plågsam "kastning" av det fria näringslivet (Lewin 1967, s 16). I samband med utbrottet av andra världskriget sattes socialiseringsfrågan delvis i bakgrunden, men efter kriget vaknade debatten på nytt, inte minst i Socialdemokraternas efterkrigsprogram 1944. Det var mot bakgrund av detta som IUI också påverkades av intressekonflikterna mellan stat och näringsliv. Enskilda företagares engagemang i politiska partier fortsatte att minska.

Planhushållningsmotståndet organiserades inom ramen för ett antal organisationer som exempelvis FUIF (Föreningen för undersöknings- och upplysningsverksamhet om industriella förhållanden) grundad 1937. Med tanke på Edströms engagemang förekom kontakt mellan IUI och FUIF, men denna avvecklades på sikt. En annan organisation var Direktörsklubben (eller "The Big Five") bestående av de högsta cheferna vid de stora verkstadsföretagen Asea, Elektrolux, LM Ericsson, Separator, SKF, senare anslöt sig även AGA. Sigfrid Edström var länge klubbens ordförande och initierade verksamheten. De bedrev i huvudsak upplysningsverksamhet och spred propaganda.

Världskriget försenade de frågor som IUI ville driva. Men arbetet som IUI bedrev rörde i hög grad frågan om samarbete mellan stat och näringsliv. Förfat-

tarna konstaterar att "Utan kraftkarlen och organisationsmänniskan Edström hade det förmodligen tagit ännu längre tid" att bilda IUI (s 469). Den stora förändringen skedde i samband med nationalekonomen Ingvar Svennilsons tillträde som chef för IUI 1941. Denna del är den mest intressanta i institutets historia. Svennilson hade en bakgrund inom akademien som professor växelvis vid Stockholms högskola och Handels-högskolan i Stockholm. Det var under dennes tid som verksamheten ändrade inriktning från att ha uppfattats som ett stödorgan för näringslivet till att bli ett forskningsinstitut. Enligt Carlson och Lundahl beskrivs Svennilson som en dynamisk person, vilken var skicklig på att knyta till sig rätt personer. Han introducerade bl a branschstudier.

IUI:s verksamhet under 1940-talet kännetecknades av en rad utredningar om småindustri, textilindustri och skoindustri etc. En av de mer omfattande utredningarna var Norrlandsutredningen som hade som ambition att spegla ekonomiska och sociala problem. Benny Carlsson och Mats Lundahl fördjupar sig i de olika utredningarna. Här ges en utförlig inblick i de olika utredningarnas resultat och innehåll samt vilka frågor som behandlades. Till exempel diskuteras utredningen om industrins arbetarbostäder, vilken avsåg att undersöka vilka förslag svenska företag hade för att lösa problem som rörde bostadsstandard och bostadsbrist. Utredningen genomfördes av länsarkitekten Jöran Curman. Intressant är att utredningen konstaterade att den "patriarkaliska tiden" var avslutad på 1940-talet, då arbetarna själva ville separera fritid och arbetsliv. På så vis fördes också ett resonemang om att arbetarbostäderna kunde frikopplas från arbetsgivarens ansvar.

I ett annat kapitel diskuteras arbetskraftsinvandringen. Ingvar Svennilson publicerade tillsammans med Gösta Ahl-

berg en utredning på omkring 500 sidor år 1946, där de rekommenderade arbetskraftsinvandring till Sverige. Svennilson och Ahlberg hade tidigare betonat frågan om arbetskraftsbrist och dess effekter. Svennilson föreslog invandring från andra länder under det närmaste årtiondet, där omkring 100 000 till 200 000 personer skulle invandra till Sverige för att "minska den starka friktion, som eljest måste uppstå vid anpassningsrörelserna på den svenska arbetsmarknaden" (s 419). Utredningen fick blandat mottagande i pressen. *Aftonbladet* var positiv och pekade på att invandringen hade gett Sverige driftiga företagare. LO-ordförande August Lindberg uttalade sig däremot med tveksamhet. "Om en invandring av utländsk arbetskraft skulle komma att betyda arbetslöshet för svenska arbetare, kommer säkerligen arbetarna att ställa sig avvisande" (s 423). Frågan om arbetskraftsinvandring var kontroversiell. Exemplet visar också att utredningen gav verkan och resulterade i ett avtal 1947 om invandring av italienska arbetare till Sverige. Det är således något av en framgångssaga som presenteras i Carlssons och Lundahls studie, även om de givetvis pekar på de hinder som gjorde starten för IUI något komplex.

Vid Svennilsons tillträde som chef hade IUI sju anställda, när han slutade hade institutet 25 anställda, varav 15 var forskare. Det främsta syftet var att bedriva vetenskaplig verksamhet och själv betonade han ständigt denna agenda. Hans företrädare på chefsposten var Ivar Andersson och Ragnar Sundén. Andersson organiserade den tidiga verksamheten, men lämnade ganska snabbt för tjänsten som chefsredaktör för *Svenska Dagbladet*. Sundén var chef i ett år innan Svennilson tillträdde. Ingvar Svennilsons ledarskap innebar stora förändringar, bl a var han delaktig i att rekrytera den första kvinnliga forskaren Elisabeth Wiberg 1942. Han rekryterade också Erik Dah-

mén, Tore Browaldh, Jan Wallander och Hans Thorelli för att nämna några av de framstående personer som knöts till institutet. På så vis blev IUI som författarna konstaterar en ”plantskola” för ledande personligheter i näringslivet och blivande professorer. Det bidrog till att höja anseendet för IUI:s verksamhet.

Efter andra världskriget kom IUI:s verksamhet att fokusera på bevakning av utvecklingen i USA och Europa. En särskild utlandsavdelning etablerades 1945. IUI introducerade även långtidsutredningar. Den första svenska långtidsutredningen publicerades 1948 och fungerade som en fyraårsplan där en framåtblickande analys skulle underlätta för företagets planering. Ingvar Svennilson ansåg att planering kunde minska behovet av regleringar, trots att han fick kritik från vissa industrimän och borgerliga tidningar för att vara alltför optimistisk.

Författarna lyfter fram Svennilsons tongivande roll för institutet, då långsiktiga frågor och planering kom att bli institutets kännetecken under 1940-talet och även kom att avspeglas i den fortsatta verksamheten. Genom att ändra fokus mot forskningsfrågor hade den gamla agendan med upplysningsverksamhet och propaganda hamnat i skymundan. År 1949 betonades i stället institutets transformation till forskningsinstitut, där syftet var att ”bedriva forskning rörande de ekonomiska och sociala förhållanden, som äro av betydelse för den industriella utvecklingen” (s 472). På ett vetenskapligt plan hade Svennilson drivit institutet med hjälp av rekryteringar i en ny riktning som inte längre gick helt i näringslivets ledband.

Som slutsats kan nämnas att boken ger en översiktlig och ingående inblick i IUI:s tidiga historia. Jag hade gärna sett ett förtydligande av hur författarna positionerar sig i förhållande till Rolf Henriksons tidigare studie över IUI:s his-

toria som de frikostigt citerar. *Ett forskningsinstitut växer fram* är en traditionell monografi inom genren, men med flera intressanta inblickar som framför allt rör de olika utredningarnas innehåll och resultat. Ingvar Svennilson var en central aktör som drev verksamheten till ett mer renodlat forskningsinstitut. Det betyder inte att andra aktörer i persongalleriet ignoreras, tvärtom får läsaren också god inblick i personalen vid IUI under den studerade perioden.

Möjligen kan enstaka personer skönmas, men den främsta invändningen kan dock resas mot bokens något otydliga disposition och syfte med kapitlen. Det innebär inte att boken är spretig, men det hade varit mer pedagogiskt gångbart att diskutera varför vissa frågor får mer utrymme än andra. Trots diverse invändningar är det bestående intrycket positivt, inte minst beror det på analysen av förändringsprocessen av IUI och de olika avsnitten om utredningarna. Att teckna IUI:s tidiga historia är dessutom av relevans för att förstå hur ett nationalekonomiskt forskningsinstitut kunde etableras tidigt och vinna framgång.

Therese Nordlund Edvinsson

Docent, Historiska institutionen,
Stockholms universitet

REFERENSER

Henrikson, R (1990), *Som Edström ville – hur IUI blev till: en krönika och dokumentation kring bakgrunden till etablerandet av Industriens Utredningsinstitut 1939 och dess utveckling från utredningsbyrå till forskningsinstitut*, Industriens Utredningsinstitut, Stockholm.

Lewin, L (1967), *Planhushållningsdebatten*, doktorsavhandling, Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, Uppsala universitet.

Nordlund, T (2005), *Att leda storföretag*, doktorsavhandling, Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet.

Yttergren, L (2012), ”Den svenska idrottens starka man – IOK-presidenten och företagsledaren J Sigfrid Edström”, i Grant, C (red), *Hyllade kroppar – idrotten i arkiven*, Riksarkivet, Stockholm.